

sporných úspěchů sociologického myšlení. Ačkoli si nečiní nárok na teoretickou nezájatost a obecně vzato nevěří v existenci úplně nestranné historiografie, nevěnoval se psaní této práce proto, aby vytvořil základ vlastního sociologického systému, jehož stavebním materiálem by byly nejkvalitnější a nejpevnější prvky těchto konstrukcí, jejichž přehled zde podal. Takový záměr považoval předešlým za odsouzený k nezdaru. Autor se ostatně nedomnívá, že by něco takového mohlo být úkolem historika, jenž si totiž lépe než kdokoli jiný uvědomuje prozatímnost jakýchkoli řešení, a také to, že z idejí, které má k dispozici, lze vytvořit téměř nekonečné množství kombinací.

Dějiny sociologického myšlení nepřipravily podle Szackého základ pro žádné, a tím méně pro konečné řešení. Demonstrovaly spíše bohatství teoretických alternativ, z nichž ani jedna pravděpodobně nebude nikdy absolutně překonána. Plyne-li z této knihy vůbec nějaké poučení, je jím hlavně to, že v sociologii každá bilance může vést nanejdříve ke stanovení určitého množství problémů a dilemat. Pomineme-li záležitost „sociologického řemesla“, pak pokrok podle autora spočívá především v tom, že pod vlivem proměn společenské skutečnosti i pod vlivem růstu nároků, jaké po zkušenostech a porážkách svých předchůdců na sebe sociální myslitelé kladou, se problematika stává stále složitější.

Při hodnocení Szackého knihy je recenzentův úkol značně ulehčen. Dostatečně ji totiž prověřil sám život. Výborně obstála v dramatických proměnách posledních dvaceti let. Byla knihou stále vyhledávanou, podstatně přispěla k rozšíření znalostí o vývoji sociologie, a to nejen v Polsku a nejen mezi vysokoškolskými studenty. Její netrpělivě očekávané, obohacené a po všech stránkách zkvalitněné nové vydání umožní, aby z ní ještě mnoho let čerpali vědomosti další záměci.

Jan Sedláček

Piotr Sztompka: *Sociologia: Analiza społeczeństwa*

Warszawa, Wydawnictwo Znak 2002, 653 s.

„Standardních“ učebnic sociologie pravděpodobně není málo, rozumíme-li v tomto případě „standardnosti“ utříděné základní sociologické vědění z oblasti, již se ne zcela přesně říká „obecná sociologie“, utříděné tak, aby systematicky, logicky konzistentně a didakticky srozumitelně pokrývalo všechna základní témata, o nichž se soudobá sociologická komunita shoduje, že tvoří základní povinné penzum pojmoslovné a teoretické, jež musí adept našeho oboru zvládnout. Je přirozené, že „standards“ se měnily v závislosti na třech činitelích:

- na objemu sociologického vědění (některá témata prostě nemohla být součástí standardu, protože buď ještě nebyla sociologicky reflektována nebo „aritkulována“, například do jisté doby masová média, zejména ovšem fenomén zvaný gender, nebo prostě vůbec „nebyla“, například internet či globalizace),
- na míře shody vědecké komunity (některá témata byla jednoduše tabuizována nebo marginalizována, protože sociologický mainstream je nepokládal za sociologicky relevantní či důstojné, například vzorce sexuálního chování, tělesnost, každodennost),
- na místě vzniku.

Ten poslední moment souvisí samozřejmě na jedné straně s dlouhodobou mocenskou a ideologicko-politickou polarizací světa, která způsobila, že osudy sociologie byly na obou pólech kontinua odlišné, a to v některých obdobích principiálně, na druhé straně s obecně uznanou premisou, že sociologie se konstituovala v rámci národních států, že tedy společenský život reflektovala jako „život v národních státech“, že pojem společnosti v podstatě ztotožnila s pojmem národního státu. Proto do jisté doby vznikala řada dost odlišných učebnic tvořených v rámci národních sociologií – učebnice německé

byly dost jiné než učebnice francouzské atd. A nelišily se jenom reáliemi, ale celkovou koncepcí, jazykem, didaktikou. U nás první pokus Masarykův z počátku století skončil nezdarem na samém počátku (*Rukověť sociologie*), poslední český pokus o syntetické dílo, mnohasvazková *Sociologie* Emanuela Chalupného je předmětem shovívavého despekту v lepším případě, úplného zapomenutí v horším. Ani posthumně vydaná *Sociologie* Arnošta I. Bláhy (1968) se nedočkala obecnějšího přijetí a jako učební text vlastně nikdy nesloužila – a byla by sloužila dobře, dokonce v mnoha ohledech dodnes.

Pokus o „marxistickou sociologii“ u nás naštěstí učiněn nebyl, měli jsme však k dispozici dvě učebnice polské – američtější Baumanovu a „marxističtější“ Wiatrovu. Bauman sám se pokusil doma ještě o velký *Zarys sociologii marksistowskiej*, ale velkého uznání nedošel: pro „sovětské soudruhy“ byl příliš málo marxistický, pro „československé revizionisty“ zase až příliš...

Od počátku 60. let se ovšem postupně, ale zato výrazně prosazuje tendence, která odráží změněný „faktický stav věcí“, totiž přesun těžiště sociologické práce z evropského kontinentu na kontinent americký (počátky tohoto trendu souvisejí nepochybně s klasickou chicagskou školou konce 20. let). Amerikanizace „standardní sociologie“ tak začala dříve, než se stala průvodním zjevem a někdy synonymem globalizace. Podobně jako produkce amerického kulturního (či spíše zábavního) průmyslu zahltila téměř celý svět masou nabízených komodit, americká sociologie zahltila sociologické společnosti několika stovkami (dnes, trůfám si říci, tisícovkami) učebnic „obecné sociologie“ na různých úrovních požadovaných znalostí a samozřejmě na různých úrovních žádané kvality. V tomto milieu nebylo prakticky možné napsat standardní učebnici jinak než „americky“, ba zdálo se, že to ani valného smyslu nemá: proč nosit sovy do Atén, jsou-li tak jako tak Atény již obsazeny americkými turisty?

Stala-li se evropským standardem Giddensova učebnice z roku 1989 (česky 1999),

nebylo to pouze z úcty k autoru evropskému. Brit Giddens měl již za sebou malou sice, ale brilantní knížečku, jež byla „krátkým, ale kritickým uvedením do sociologie“, v níž ještě nebyl ani zdaleka tolik poplatný „standardní vědecké komunitě“. Měla své didaktické přednosti a především kritický spár. To se o tlustospise, jehož by se měl právem obávat každý student sociologie, tak úplně říci nedá.

V této situaci, jež je přirozeně také stavem extrémně silné konkurence, přichází s kůží na trh (zatím jenom na trh polský) dnes již světově proslulý sociolog Piotr Sztompka, profesor Jagelonské univerzity v Krakově a člen Polské akademie věd. Jeho vpravdě monumentální *Sociologie* stojí za to, aby se jí věnovala pozornost minimálně ze dvou důvodů.

Je první učebnicí tohoto rozsahu a řekněme hned – i kvality, jaká byla napsána za bývalou železnou oponou. Ruské pokusy (první pod redakcí S. S. Frolova, 1994, druhý G. S. Osipova, 1995) jsou sice solidní, ale ani rozsahem, ani koncepcí nedosahují svých jinojazyčných předchůdců: ruský student má ostatně k dispozici překlad velkého Giddense a malého Smelsera, kromě řady dalších učebnic regionálního původu (ostatně jako v Americe – co univerzita, to učebnička). Předchází pokusy polské (například *Sociologia ogólna* Stanisława Kosińskiego z roku 1989) ještě „evropských“, či dokonce světových parametrů nedosahovaly. Na Slovensku z důvodů ne zcela racionálních vyšla podivná učebnice *Základy všeobecnej sociológie* jugoslávského autora Ante Fiamenga (1968, 608 stran), která byla rozsáhlá, ale pokud si pamatuji (nemám ji k dispozici) byla informačně velice chudá a jako akademická učebnice nepoužitelná (a nepoužívaná).

Sztompkova knížka není prostou transpozicí americké standardní strukturační teorie do jiných podmínek, je skutečně osobitě pojatou a v mnohém vpravdě inspirující knihou, která dokonce některé problémy řeší nebo řešení naznačuje, což je u učebnic pramálo obvyklé.

Především – Sztompka nezačíná obvyklým uvedením, jež postuluje dichotomii „je-

dinec – společnost“ (tedy de facto nominalismus versus holismus), která se překlenuje standardně všespásným procesem socializace (enkulturace, personalizace), jímž se bytost biologická stane sociální a individuum se promění v součást lidské kolektivity. Sztompka volí nápaditější postup, který proces přechodu od individua ke kolektivitě graduálně a vlastně dramaticky člení do šesti sekvencí: od chování (rozuměj: behavioristicky pojatého reagování na podnět) k jednání (rozuměj: motivované činnosti, která je nadána smyslem, je „významová“), od jednání (činnosti) k interakci, od interakce ke společenskému vztahu (opakovaná interakce normativně vymezená, bláhovské „jednání pod normou“), od společenského vztahu k sociální organizaci (dominace „pozičních struktur“), od organizace k sociální struktuře („interindividuální prostor“ velmi podstatně depersonalizovaný).

Sociální struktura otevírá druhý komplex témat – sociální celky, kapitolu, v níž se sympaticky setkáváme s pojmem, který americká či amerikanizovaná sociologie téměř zapomněla, totiž se starou dobrou „sociální skupinou“. Kapitola o kultuře, která následuje, je mírně nekonformní k tomu, co je sacrosanctum každého soudobého přístupu, totiž k tzv. politické korektnosti. Ne že by ji Sztompka odmítal, to by samo o sobě bylo politicky příliš nekorektní, pouze ukazuje, k jakým absurditám lze dojít, jestliže budeme kulturně (politicky korektně) měřit všem stejně: v jedné vážně míněné encyklopedii světové kultury je věnován absolutně stejný informační rozsah kultuře australských aborigenů jako kultuře francouzské, ruská literatura je stejně zastoupena jako literatura Sierra Leone, Beethoven má stejný „rozsah“ jako mexické písně „mariachi“. Nemohu se ovšem zbavit dojmu, že postmoderní restrukturalizace struktur a intelektuální masáž masovou kulturou nakonec vedou k tomuto typu „politické korektnosti“, k této odiózní glajchšaltaci jaksi samy sebou.

Další oddíly jsou věnovány sociálním nerovnostem (zde je zakomponována trochu

nestandardně politická moc a formy legitimizace), „fungování společnosti“ (socializace a kontrola spolu s institucionalizací, kapitola pěkně parsonsovská – dokládající, že některá „velká témata“ klasiků prostě nelze beztretně obejít), společenské změny (včetně kapitoly o sociologickém pojetí času, které není poplatné již únavné „časoprostorové kompresi“ globálního světa, ale je věcnou rekonstrukcí pojetí času ve společnosti i sociologii, jakož i kapitoly o „klasických vizích dějin“ – kam sice ne zcela patří sociobiologie, ale budiž). Konečně závěrečná část knihy se zabývá „současnými společnostmi“ (globalizace, společností rizika atd.).

Ve Sztompkově učebnici, která na rozdíl od Giddense je poněkud „konzervativnější“ volbou témat i skladbou, najdeme všechno sociologicky podstatné ve zjednodušení zcela přípustném a didakticky dokonce nutném. Tři témata specificky „svá“ Sztompka do textu ale vložil (což Giddens se „svými tématy“, například s teorií strukturae nebo duální hermeneutikou, neučinil), totiž téma důvěry, téma sociálních traumat („od diskursu pokroku k diskursu traumatu“) a konečně zatím nepřežité téma „toho, jak se společnost děje“ (becoming, stawanie sie). Konceptci „dění se společností“ pokládá autor za „čtvrtou velkou teorii dějin“ – vedle klasických koncepcí evolucionistických, cyklických a historicko-materialistických. Sztompka v tomto svém navýsost originálním, ale nijak násilnickém pojetí propojuje dva vskutku soudobé pohledy na sociální skutečnost, totiž historickou sociologii v její dnešní verzi (reprezentovanou Eliase, Skocpolovou, Mannem, Lloydem, Tillym) s teorií subjektivity (představovanou Tourainem, Buckleyem, Crozierem, ale i Giddensem, Archerovou, Etzionim). Obě koncepce ve Sztompkově podání zakomponovaly do výkladu sociálního života dva „koeficienty“ (mimořádně pojem koeficient, „współczynnik“ má v polské sociologii tradici: zavedl jej poprvé Znaniecki jako „humanistický koeficient“) – koeficient historický (každá událost je situována v sekvenci jiných událostí a mimo ni nemá smysl) a koeficient

podmětný (každá událost je výsledkem činnosti lidí a nelze ji porozumět, aniž porozumíme jednání těch, kdo byli aktéři události). Oba koeficienty pak navíc spojuje známý giddensovsko-archerovský koncept „duality“ struktur a duality činnosti. Struktury jsou „duální“ tím, že jsou výsledkem činnosti lidí, ale současně jsou i determinantou lidských aktivit; subjekty jsou duální, protože jsou tvůrci i produkty sociálních událostí (v klasičtějším marxovském vyjádření – lidé jsou „autory, režiséry i herci vlastních dramát“).

Celá knížka je vybavena barevnými fotografiemi, které mne zlobily (jako povinné penzum amerikanizaci – vizualizace jako naše determinanta i naše nucená volba), ale pouze do té doby, než jsem seznal, že autor knihy je i jejich tvůrcem: mluví-li Sztompka o „sociologické optice“, pak to má význam metaforický i doslovný. A fotografie to jsou dobré esteticky i informačně (jen ta přišerná, autorem nezaviněná polygrafická superbarvenost trochu vadí).

Dvě rozkošné věci se čtou na konci knihy. Především – 160 otázek má ověřit, zda jste si osvojili pojmosloví a získali základní představu o sociologických teoriích a hlavních osobnostech (Jaký typ jednání zvolil Maxmilián Kolbe v Osvětimí?, Jaký typ skupiny tvoří rockeri?, Co je opakem konformismu? atd.). A potom – autor nabízí „sto knih z mé poličky“ – „zaujatý, jednostranný a zcela osobní soupis knih, které jsou dostupné v polštině a které doporučuji svým studentům“. Tož takový seznam potřebujeme nutně a už jej můžeme důstojně udělat: pětina klasických knih, které Sztompka doporučuje, již česky jsou a zbytek (texty autorů polských) lze substituovat četbou tematicky shodnou a formálně, stylově obdobnou. Je prostě povinností takový seznam mít – do konce roku 2003 jej zcela neskromně nabídne Sociologickému časopisu.

Shrnutí: ne že by nebylo co Sztompkovi vytknout – některé definice zjednodušují příliš, některá témata opravdu chybí, některé i v polské literatuře již dobře pojednané

problémy jsou pominuty – třeba fenomén internetu, tzv. *cultural studies* apod. Občas příjemně pocítujeme „naši“ kulturní spřízněnost (například Sztompka pracuje s pojmem „společenské vědomí“ evidentně marxistické provenience, který je v západní literatuře rozhodně sice nestandardní, ale on je – *volens nolens* – velice funkční) a současně litujeme, že ani jediný z Čechů se v tak tlusté knize nedá najít.

K tomu poslednímu: nemyslím starostenecky, že by do učebnice soudobé obecné sociologie patřil třeba Masaryk. Ale mluví-li Sztompka v souvislosti s fenoménem sociální revoluce o „definované ignoranci“ (Merton), tj. o tematicky vymezeném poli, kde nemáme k dispozici žádnou odpověď, pak bych přece jen doporučil nezapomenout na monumentální dílo Jaroslava Krejčího (jež je zčásti přístupné anglicky). Skutečnost, že obrovitou syntézu svého životního komparativního usilování věnoval Jaroslav Krejčí nakonec českému čtenáři a vydal ji česky, je fakt, který by neměl být pominut. A myslím, že v kontextu modernizačních a transformačních teorií by nemusel chybět například Pavel Machonin, v jiných pak Jiří Musil. I to by bylo na tak malou zemi dost.

Český knižní trh neunesl dvě „tlusté učebnice“ v krátkém čase – ale vědět by se o Sztompkově grandiózním pokusu rozhodně mělo. Na českého Sztompku či snad lépe – na současného Chalupného – si tedy ještě nějaký čas počkáme.

Miloslav Petrusek

Barbara Szacka: *Wprowadzenie do socjologii*

Warszawa, Oficyna naukowa 2003, 480 s.

Teze, že polská sociologie patří k tzv. velkým sociologickým školám („národním sociologiím“) se nedala zpochybnit nikdy – snad ani v době hlubokého stalinismu. Rozsah tematického záběru polské sociologie je úctyhodný, překladová aktivita mimořádná a produk-